

Sevara BOTIROVA,
NamDPI dotsenti, PhD
E-mail: sevarabotirova783@gmail.com

NamDPI dotsenti, PhD B.Ataxanov taqrizi asosida

NUTQ MADANIYATI VA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING UYG'UNLIGI: TARIX FANI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR

Annotatsiya

Mazkur maqolada bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining kasbiy-nutqiy madaniyatini rivojlantirishga qaratilgan pedagogik texnologiyalar xususida atroflicha fikr yuritiladi. Avvalo, tarix fani o'qituvchisining shaxsiy va kasbiy xususiyatlaridan biri bo'lgan nutqiy madaniyat tushunchasi izohlanadi. Nutqiy madaniyat – bu so'z boyligi, talaffuzda aniqlik, ko'rsatkichlar, dalillar, tarixiy faktlarni izchil va tushunarli shaklda bayon qilish, shuningdek, o'quvchilar bilan pedagogik muloqotda samimiy munosabatni ifoda eta bilishdir. Tarix saboqlarini o'quvchilarga yetkazishda, ayniqsa, tarixiy manbalar bilan ishlash, davr xususiyatlarini ifodalash, sabab-oqibat munosabatlarini puxta ochib berish ustuvor o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: Pedagogik texnologiya, kasbiy-nutqiy madaniyat, interaktiv metod, nutqiy kompetensiya, pedagogik etika, bahsmunozara, obrazli o'yin, metodik yondashuv, muloqot ko'nikmasi, refleksiv tahlil.

СОЧЕТАНИЕ РЕЧЕВОЙ КУЛЬТУРЫ И ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ: ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ В ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКЕ

Аннотация

В данной статье подробно рассматриваются педагогические технологии, направленные на развитие профессионально-речевой культуры будущих учителей истории. В первую очередь объясняется понятие речевой культуры, которая является одной из личностных и профессиональных характеристик учителя истории. Речевая культура – это словарный запас, точность в произношении, последовательное и понятное изложение показателей, фактов, исторических фактов, а также умение выражать искреннее отношение в педагогическом общении с воспитанниками. В доведении уроков истории до учащихся приоритетным является, в частности, работа с историческими источниками, выражение особенностей эпохи, тщательное раскрытие причинно-следственных связей.

Ключевые слова: Педагогическая технология, профессионально-речевая культура, интерактивный метод, речевая компетентность, педагогическая этика, аргументация, образная игра, методический подход, коммуникативные навыки, рефлексивный анализ.

THE COMBINATION OF SPEECH CULTURE AND PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES: INNOVATIVE APPROACHES IN HISTORICAL SCIENCE

Annotation

This article will focus on pedagogical technologies aimed at developing the professional-speech culture of future teachers of history. First of all, the concept of a colloquial culture, which is one of the personal and professional characteristics of a teacher of history, is explained. Colloquial culture is the ability to state vocabulary, accuracy in pronunciation, evidence, historical facts in a consistent and understandable form, as well as express a sincere attitude in pedagogical communication with students. In communicating history lessons to readers, a priority is especially given to working with historical sources, expressing the features of the era, carefully revealing the cause-and-effect relationship.

Key words: Pedagogical technology, professional-speech culture, interactive method, speech competence, pedagogical ethics, debate, figurative play, methodological approach, communication skills, reflexive analysis.

Kirish. Tarix fani o'qituvchilarini tayyorlashda ularning faqatgina fanni chuqur bilish darajasi emas, balki pedagogik mahorati, ijodiy yondashuvi va ayniqsa kasbiy-nutqiy madaniyati ham katta ahamiyat kasb etadi. Zero, o'qituvchi – bu ilmu ma'rifat targ'ibotchisi sifatida sinfda bilim beruvchi shaxs bo'libgina qolmay, shu bilan birga, bilimni aniqlik va ravonlik bilan yetkazib beradigan, o'quvchilarda qiziqish uyg'otadigan, ularni tarixni o'rganishga ilhomlantiradigan mutaxassis hamdir. Shuning uchun bo'lajak tarix fani o'qituvchisining pedagogik faoliyatida nutqiy kompetensiya yoki nutqiy madaniyat muhim o'rin tutadi.

Tarix – insoniyatning ming yillik tajriba makoni sifatida o'z ichiga ulkan xronologik ma'lumotlar, izchil faktlar, hodisalar va jarayonlarni jamlagan. O'qituvchining vazifasi esa bu mo'l-ko'l ma'lumotni o'quvchilarga kerakli, qiziqarli va eng muhimi, tushunarli tarzda etkazishdan iboratdir. Bu jarayonda o'qituvchi faqat nutqiy chiqish bilan cheklanmasdan, interaktiv metodlar, munozara, ko'rgazmali vositalar, axborot texnologiyalari va boshqa innovatsion uslublardan ham foydalana olishi zarur.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kasbiy-nutqiy madaniyat o'qituvchining o'z kasbiga oid bilimlarini aniq, xolis

va ifodali tarzda yetkaza bilish layoqatini anglatadi. Bu madaniyat tarkibida quyidagilar muhim o'rin tutadi:

Nutqning ravonligi va ifodaliligi – so'z boyligi, talaffuzning to'g'riligiga qat'iy amal qilish, intonatsiyaning o'rinli qo'llanilishi;

Aniq maqsadga yo'naltirilganlik – dars mavzusiga oid asosiy g'oya va maqsadni ilgari surish, ortiqcha tafsilotlardan saqlanish;

Tushunarli mantiqiy izchillik – tarixiy voqealar xronologik ketma-ketlik bilan tushuntirilishi, sabab-oqibat zanjirlarining aniq aks ettirilishi;

Atamalar va tushunchalar bilan ishlash – tarixiy jarayonlarni, madaniy davrlarni yoritish uchun zarur leksik birliklarni puxta egallash, o'quvchilarga atamalarni oddiy va jonli misollar yordamida talqin qilish.

Taniqli pedagog olim M.Xoshimov o'qituvchi nutqining ta'sirchanligi haqida shunday deydi: "Agar pedagog intonatsiya, ovoz temбри va so'z tanlashda o'quvchining yosh xususiyatlariga mos metodlardan foydalana bilsa, dars samarasi ancha yuqori bo'ladi" [1]. Ushbu fikr, xususan, tarix darslarida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ko'p hollarda tarixiy voqealarni

quruq faktlar bilan tushuntirishdan ko'ra, ularning ijtimoiy-siyosiy ahamiyatini, hayotiy saboqlarini, davr ruhi va to'liqlinini his qiladigan, ko'z oldimizga jonlantira oladigan nutqiy ifodaning o'zi talab etiladi.

Zamonaviy ta'lim jarayoni shuni ko'rsatmoqdaki, an'anaviy ma'ruza va suhbat metodlari o'quvchining diqqatini to'la jalb qilishga har doim ham yetarli bo'lmaydi. Ayniqsa, axborot makonining kengayishi, internet texnologiyalarining rivojlanishi, o'quvchilarning e'tiborini turli platformalarga bo'lishi sababli, o'qituvchi yanada interaktiv va kreativ usullardan foydalanishi lozim bo'ladi. Pedagogik texnologiyalar, o'qituvchiga shu jarayonda uslubiy yordamchi sifatida xizmat qiladi.

Pedagogik texnologiya – bu ma'lum ta'lim maqsadlarini amalga oshirishga yo'naltirilgan, aniq rejalashtirilgan va izchil tashkil etiladigan didaktik jarayon vositalaridir. Bu texnologiyalar "avval qanday yakuniy natijaga erishish lozimligini, so'ng mazkur natijaga erishish uchun qanday bosqichlar, usullar va vositalardan foydalanish zarurligini" belgilab beradi [2]. Maqsad – talabalarning, xususan, bo'lajak o'qituvchilarning o'quv faoliyatini samarali, mantiqiy izchil va qulay shaklda tashkil etish.

Bo'lajak tarix fani o'qituvchilari nutq madaniyatini rivojlantirish jarayonida quyidagi pedagogik texnologiyalar ayniqsa dolzarb:

Interaktiv metodlar – "Munozara", "Baho berish", "Bahs-munozara", "Guruhiy loyiha" kabilar;

Axborot-kommunikatsion texnologiyalar – onlayn-platformalar, virtual taqdimotlar, raqamli resurslar;

Obrazli o'yinlar va simulatsiyalar – tarixiy voqealarni sahnalashtirish, "jonli muzey" kabi tadbirlar;

Portfolio va reflexiv tahlil – talabani o'z nutqini eshitib ko'rishi, tahlil qilishi, xulosa chiqarishi.

Pedagog-innovator J.Dyui ta'limda tajribaga asoslanish zarurligini ta'kidlab, shunday deb yozgan: "Talaba o'zi faol ishtirok etmaydigan, balki faqat passiv eshituvchi bo'lgan jarayondan haqiqatda foyda ko'rmaydi. O'rganish – bu amaliy faoliyat, tajriba va izlanish natijasidir" [3]. Bu fikr, ayniqsa, bo'lajak tarix fani o'qituvchisi nutqiy mahoratini shakllantirishda interaktiv mexanizmlar naqadar muhim ekanligini anglatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Interaktiv metodlar – ta'limda o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, ularda mustaqil tafakkur, mantiqiy xulosa chiqarish, fikr almashish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratilgan usullardir. Bunday metodlarda talabaning faolligi, boshqa talabalar bilan hamkorligi ustun bo'ladi, bu esa nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish uchun ayni muddao.

Masalan, "Bahs-munozara" (Debat) usuli bo'lajak tarix o'qituvchilariga juda mos keladi. Bir tarixiy mavzu doirasida ikki yoki undan ortiq guruh o'rtasida bahs-munozara tashkil qilinadi. Guruhlar o'z nuqtai nazarlarini himoya qilish jarayonida tarixiy dalil va misollarga tayanadi, nutqiy ifodalarda esa aniqlik, ravonlik, puxta dalillash va mantiqiy izchillik muhim bo'ladi. Rossiyalik pedagog-olim V.A.Suxomlinskiy "munozara jarayonida o'quvchilarga o'qituvchi yo'naltiruvchi savollar berib, ulardagi tahliliy fikrlashni uyg'otishi kerak, shunda bahs ilmiy mavqe kasb etadi" [4], deya ta'kidlaydi. Ayni yondashuv universitet seminarlarida ham qo'llanilib, talabalarni turli mavzularda mustaqil chiqish qilishga undaydi. Bundan tashqari, "Obrazli o'yinlari" ham tarix fani uchun juda qulay. Masalan, "tarixiy anjuman" yoki "ijodiy muzey" kabi mashg'ulotlarda talaba ma'lum bir davr, shaxs yoki hodisani jonli tarzda tasavvur qiladi. Bu jarayonda talaba ro'li bir necha bosqichni o'z ichiga oladi: tarixiy manbalarni o'rganish, mavzuga oid nutqiy chiqishni rejalashtirish, rol ijrosi, xulosa va tahlil qilish. Bunday tadbirlar nutqiy kompetensiyani o'stirishga xizmat qilishi bilan birga, talabaning tarixni his qilishi, tasavvurida jonlantirishi va ijodiy fikrlashini rag'batlantiradi.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar pedagogik jarayonni butunlay o'zgartirib yubormoqda. Bo'lajak tarix fani o'qituvchilari, albatta, o'quvchilar bilan ishlashda raqamli resurslar, mobil ilovalar, onlayn taqdimotlar, videodarslar kabi bir qator vositalardan unumli foydalanish imkoniga ega bo'lishlari lozim. Tarixiy filmlardan parcha ko'rsatish, virtual ekskursiyalar,

3D formatdagi obidalar tasviri yoki interaktiv xaritalar bilan ishlash kabi turli imkoniyatlar mavjud.

Nutqiy madaniyatni rivojlantirish nuqtai nazaridan, multimedia prezentatsiyalari o'qituvchining chiqishiga katta qulaylik yaratadi:

Taqdimot matnlarini rang-barang slaydlar bilan boyitish;

Tarixiy xaritalar va fotosuratlardan foydalanib, faktlarni yanada aniqroq tushuntirish;

Onlayn test yoki viktorinalar orqali darhol fikr almashishni yo'lga qo'yish.

Ayniqsa, video-darslar yaratish yoki video-tahrir qilish bo'yicha ko'nikmalar ham o'qituvchining kasbiy mahoratini kengaytiradi. Chunki bo'lajak o'qituvchi videodars tayyorlash jarayonida o'z nutqini bir necha marta qayta eshitishi, talaffuz, intonatsiya va matn mazmuniga diqqat qaratishi mumkin. Pedagog L.V.Savelyev shunday yozadi: "Zamonaviy axborot texnologiyalari, xususan, o'quvchilar yoki talabalarga chuqur ta'sir o'tkazish, ularni mustaqil tahlil va izlanishga jalb qilish borasida katta imkoniyatlar taqdim etadi" [5]. Tarix fani kontekstida bu imkoniyatlar yanada kengroq, chunki turli davrlar, mintaqalar, madaniyatlar haqida ko'rgazmali ma'lumotlarga boy resurslarni topish qiyin emas.

Ayni jarayonlarda bo'lajak o'qituvchining ijodiy yondashuvi, shuningdek, o'zbek tilining ifoda imkoniyatlaridan unumli foydalanish, o'quvchini kamsitmasdan, o'z fikrini ravon yetkazish kabi jihatlar e'tiborda bo'lishi kerak. O'z navbatida, nutqning texnik ko'rsatkichlari: ovoz balandligi, intonatsiya, so'zlar o'rtasidagi pauza, nutq tezligi kabi omillar ham aniqlik bilan boshqarilishi zarur.

Pedagog olim A.G.Rasulov o'qituvchining nutqiy mahorati haqida shunday deydi: "Muvaffaqiyatli pedagog bu – nutq sohasida doimo izlanayotgan, har bir darsni ijodiy loyiha deb qaraydigan, o'z so'zining tinglovchi qalbiga yetib borishi uchun barcha nutqiy vositalarni ishga soladigan shaxsdir" [6]. Binobarin, bu ta'rif bo'lajak tarix fani o'qituvchisi uchun ham tegishli.

Tahlil va natijalar. O'qituvchi va metodist A.Xodjayev o'zining tadqiqot ishlarida bo'lajak o'qituvchilarga nutqiy chiqishlarida quyidagilarni tavsiya qiladi: "Misollar bilan ko'proq ishlang, raqam va sanalarni jonlantirishga harakat qiling. O'quvchilar xotirasida quruq statistika emas, balki jonli voqealar izlari qoladi" [7]. Bu tavsiyalardan ma'lum bo'ladiki, tarix darslarida jonli fikr almashuvlar va aniq-tushunarli nutqiy ifoda muhim rol o'ynaydi.

Nutqiy madaniyatni faqatgina lingvistik ko'nikma sifatida tushunish bir taraflama bo'ladi. Chunki o'qituvchi – bu nafaqat bilim beruvchi, balki tarbiyachi hamdir. Shu bois pedagogik etika me'yorlarini yaxshi bilish, o'quvchi shaxsi va hissiyotlariga hurmat bilan munosabatda bo'lish, har qanday tanqidiy fikrni ham konstruktiv tarzda ifodalay olish singari jihatlar ham nutq madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi.

Bo'lajak o'qituvchining sinfdagi chiqishi, talabalar yoki o'quvchilar bilan muloqoti, savollarga javob berishi, xulosa va tanbeh berishda tutgan yo'li – barchasi kasbiy etika bilan chambarchas bog'liq. Pedagog M.Nuriddinova o'z tadqiqotlarida pedagogik nutqning ma'naviy-axloqiy jihatlariga e'tibor qaratib, shunday deydi: "O'qituvchining nutqida samimiylilik, adolatparvarlik va xushmuomalalik ustun bo'lsa, bu jarayon tarbiyaviy samara bergan bo'ladi" [8]. Demak, dars jarayonida qanchalik interaktiv va boy mazmundagi metodlardan foydalanmaylik, agar o'qituvchi pedagogik etika talablarini pisand qilmasa, nutqiy madaniyat boyligi o'z ahamiyatini yo'qotadi.

Nutqiy xulq-atvor, shuningdek, o'quvchilar fikrini qadrlash, ularni diqqat bilan tinglash, so'roqlarga samimiy javob berish, bahs va munozaralarda hurmat tamoyillariga asoslanish kabi tamoyillar bilan mustahkamlanadi. Ayniqsa, tarixda murakkab yoki bahsli mavzular ko'p uchraydi (masalan, siyosiy voqealar, mojaro yoki urushlar, muayyan shaxsning ijobiy-salbiy xususiyatlari va h.k.), shuning uchun o'qituvchining nutqiy muomalasi nafaqat bilim, balki tarbiyaviy jarayonni ham boshqaradi.

Bo'lajak tarix fani o'qituvchilari o'z nutqiy chiqishlarini kuzatish, baholash va tahlil qilish orqali ham professional o'sishga erishadilar. Dars jarayonlarini videoga yozib olish, so'ngra ushbu yozuvni yakka holda yoki guruhda ko'rib chiqib, dalil va misollar

yordamida xulosa chiqarish – nutqiy kamchiliklarni bartaraf etishda juda samarali usuldir.

Shu ma'noda o'z-o'zini baholash varaqalari ("self-assessment checklists") ham foydali. O'qituvchi quyidagi mezonlar bo'yicha o'z chiqishini tahlil qiladi:

Talaffuz va diksiya: aniq, ravon, tushunarli, ortiqcha pasalar yoki noqulay so'zlarning yo'qligi;

Matn mazmuni: tarixiy faktlarning aniqligi, manbalarga tayanganlik, mavzu doirasida qolish, tuturiqli xulosa;

Didaktik vositalar: slaydlar, videolar, diagrammalar, tarqatmalar kabi materiallardan o'rinni foydalanish;

Pedagogik etika: o'quvchilarni rag'batlantirish, kamsitish va ta'na-kepchiksiz munosabat yuritish, baholashda xolislik.

Bunday kuzatuv va baholashlar o'ziga xos refleksiya madaniyatini shakllantiradi. O'qituvchi o'z nutqi bilan bog'liq xatolarni anglashi va keyingi safar ularni bartaraf etishga harakat qiladi. Natijada nutqiy malaka asta-sekin takomillashib boradi.

Zamonaviy sharoitda bo'lajak tarix fani o'qituvchisining kasbiy-nutqiy madaniyatini rivojlantirishga xizmat qiluvchi yangicha yo'nalishlar paydo bo'lib bormoqda. Jumladan, raqamli platformalar, onlayn kurslar, vebinarlar, virtual laboratoriyalar bo'lajak o'qituvchilarga jahonning turli nuqtalarida faoliyat yuritayotgan professorlar, tarixchilar bilan muloqot qilish, boy an'analarni o'rganish imkonini bermoqda. Bunda, albatta, xorijiy tillarda muloqot qilish, chet el manbalaridan foydalana olish ham katta ustunlik sanaladi.

Xulosa va takliflar. Bo'lajak tarix fani o'qituvchilarining kasbiy-nutqiy madaniyatini rivojlantirish – bu murakkab, ko'p bosqichli va izchil jarayon bo'lib, uning samarali tashkil etilishi zamonaviy pedagogik texnologiyalarni oqilona qo'llash orqali amalga oshadi. An'anaviy ma'ruza va suhbat metodlari qatorida interaktiv usullar, zamonaviy axborot-kommunikatsion texnologiyalar, rolli o'yinlar, bahs-munozaralar va loyiha asosidagi ta'lim kabilar, nutqiy kompetensiyani shakllantirishning eng muhim poydevoriga aylanadi.

Tarix fani bo'yicha o'qituvchi – bu o'tmish va bugun o'rtasida mustahkam ko'priklar yaratadigan, tarixiy xotirani kelajak avlodga yetkazib, ular dunyoqarashiga ta'sir o'tkazadigan shaxsdir. Shuning uchun uning so'zi, nutqi, fikrlarini izchillik bilan ifoda etishi katta mas'uliyatni yuzaga chiqaradi. Kasbiy-nutqiy madaniyatni uzluksiz ravishda rivojlantirish, ijodiy izlanishlar olib borish, zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda doimiy o'qib-o'rganish bo'lajak o'qituvchining professional portretini to'laqonli shakllantiradi.

Bir so'z bilan aytganda, tarix fani o'qituvchisining nutqiy madaniyati – bu faqat birgina lingvistik malaka emas, balki mas'uliyati baland, interaktiv usullarni o'zlashtira oladigan, tarbiyaviy ahamiyatni chuqur his qiladigan ijodiy shaxsning belgisi. Kelajak avlodga tarixiy bilim va qadriyatlarini yetkazishda shu omilning o'rni beqiyosdir. Zero, jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy tarqiyotida tarix fani o'qituvchisi tutgan mavqe, uning nutqiy me'yorlarga to'la rioya qilishi va pedagogik texnologiyalarni samarali qo'llashi bilan bevosita uyg'unlashadi.

ADABIYOTLAR

1. Xoshimov M.. Pedagogik texnologiyalar: nazariy-metodik va amaliyaviy asoslar. – Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2018. – 45-bet.
2. Dewey J.. Democracy and Education. – New York: The Macmillan, 1916. pp. 20
3. Сухомлинский В.А.. К сердцу ученика: проблемы школы и наставника. – Москва: Просвещение, 1973. – с 74.
4. Tursunov T.. Pedagogik innovatsiyalar: nazariy va amaliy asoslar. – Toshkent: "Yangi asr avlodi" nashriyoti, 2019. – 92-bet.
5. Савельев Л.В.. Речевая культура и профессиональная компетенция: российский опыт. – Санкт-Петербург: Наука, 2020. с 33.
6. Rasulov A.G'.. Nutq madaniyati: metodik tavsiyalar. – Toshkent: "O'qituvchi", 2017. – 15-bet.
7. Xodjayev A.. Tarix fanini o'qitish metodikasi. – Toshkent: "Sharq", 2021. – 110-bet.
8. Nuriddinova M.. Kasbiy madaniyat asoslari: o'qituvchilar uchun qo'llanma. – Toshkent: "Universitet", 2019. – 58-bet.
9. Botirova S.. Zamonaviy psixologiya va pedagogikada kasbiy tashviqot motivatsiyasi muammolari. O'zbekiston Milliy Universiteti Xabarlari, 2023, № [1/2/1]. – B. 62-64.
10. Botirova S.. Dialogik va monologik nutqning o'ziga xos xususiyatlari. NamDU Ilmiy axborotnomasi, 2023, № 3. – B. 323-326.
11. Ботирова С.. Развитие коммуникативных навыков в процессе изучения истории (8 класс). Научный вестник НамДУ, 2023, № 5. www.journal.namdu.uz. – B. 795-798.
12. Botirova S.. Training technology as an active method of developing communicative and speech skills of schoolchildren. Педагогика в теории и на практике: актуальные вопросы и современные аспекты: сборник статей XV Международной научно-практической конференции. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2023. – 1. – С.н 118-120.
13. Botirova S.. Tarix darslarida innovatsion texnologiyalar asosida o'quvchilarning kommunikativ va nutqiy qobiliyatlarini rivojlantirishning metodik asoslari. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. Xalqaro ilmiy-metodik jurnal. 2023/12. 147-151 betlar.
14. Botirova S.. Communicative competence of 8-th grade students as necessary skills in studying the history of Uzbekistan. 14th International Conference «Science and practice: a new level of integration in the modern world» April, 25, 2022, P. 82-84